

Eajran Sijte

IDRE NYA SAMEBY

— HISTORIA OCH KULTURMILJÖER

Redaktör Ewa Ljungdahl

EAJRAN SÏJTE
IDRE NYA SAMEBY
– *historia och kulturmiljöer*

Redaktör Ewa Ljungdahl

Foto framsidan: Andreas Jonsson

LITE SYDSAMISK HISTORIA

DET SAMISKA SAMHÄLLET har inte varit statistiskt genom tiderna utan har genomgått flera stora förändringar. Till en början livnärde sig samerna av jakt, fiske och insamling av örter, bär och rötter. Stegvis övergick man till tamrenskötsel (rennomadism). Det som främst karakteriserade tamrenskötseln var att renkorna, vajorna, mjölkades. Mjölkningen var arbetsintensiv och alla familjemedlemmar var engagerade. Familjerna flyttade med renarna i ett årligen återkommande mönster där tillgången till bete var styrande.

Svenska skrivna källor beskriver renskötande samer i norra Dalarna från 1700-talet. Värt att notera är att samer själva inte skrivit sin egen historia då samer haft en stark muntlig berättarkultur för att bevara sin egen his-

toria och sina berättelser. Men samerna fanns här i Dalarna långt innan 1700-talet. Arkeologiska undersökningar från Jämtlands län och mellersta Norge, områden som gränsar till *Eajran Sijte* (Idre sameby), visar att renskötande samer har funnits där åtminstone från 1000-talet e. Kr. Den intensiva renskötseln var som mest utbredd under 1600-talet till slutet av 1800-talet. Under första delen av 1900-talet övergavs denna form av renskötsel och ersattes av dagens extensiva renskötsel med fokus på köttproduktion. Men samer har även försörjt sig som jordbrukare, fiskare med mera. I dag lever de flesta samer i tätorter och har helt andra yrken än renskötarens, fiskarens, jägarens eller samlarens.

(bild med horn, saknas)
Foto: Erika Jonsson.

Jonas Persson, Jo-Persa, med barn, hund och getter vid sin kåta i Sluven (vistet vid Slugufjället). Foto: Nordiska museet.

Buerie båateme!

Välkommen till *Eajran Sijte* – Idre nya sameby – och det samiska kulturlandskapet! Fjällen kallas ibland för vår sista vildmark. Men marken är inte alls vild, den har varit brukad av människor alltsedan inlandsisen försvann för närmare tiotusen år sedan. Framför allt är »vildmarken« ett samiskt kulturlandskap och ett storskaligt beteslandskap präglad av hundratals år med renbete. Det samiska kulturlandskapet är för många ett helt okänt landskap trots att det omfattar en stor del av norra Sveriges yta.

I broschyren får du lära känna några kulturmiljöer i *Eajran Sijte* i norra Dalarna, både sådana som sedan länge är övergivna och sådana som fortfarande är levande.

Broschyren är producerad av stiftelsen Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum, i samarbete med *Eajran Sijte* och med stöd från Dalarnas museum. Skriften är finansierad av Länsstyrelsen Dalarnas län och *Eajran Sijte*.

Tack till medlemmar i *Eajran Sijte* för information och deltagande, och till Lena Forsberg för släktforskning.

Spår

Fjället och skogen är fulla av spår efter samer som har levt och fortfarande lever och verkar här. Längs stigar och vandringsleder ligger lämningar efter kåtor och rengården. Men det är inte säkert att du ser dem med en gång – spåren efter samernas verksamhet i äldre tider är diskreta och kan vara svåra att upptäcka. Kåtor och andra byggnader uppfördes av naturens egna material; trä, näver och torv, som så sakta återgår till moder jord när de inte längre används. Men när du har lärt dig att se spåren kommer du att betrakta naturen med andra ögon. Den där gropen alldeles intill stigen, den visar sig vara en *boerne* (mjölkgrop), en grävd grop där renmjölken förvarades i en tråkagge under vintern. Den

där gröna rundeln du väljer att slå dig ner på för att äta din matsäck därför att marken är slät och bevuxen med frodigt gräs och örter, det är en övergiven *aevtie* (renvall) eller *giedtie* (rengårde) där renkorna hölls inhägnade eller mjölkades. I dag är platserna alldeles tysta, men för inte så länge sedan fylldes luften av hundskall, skratt, barnagråt och renskällor.

Men det samiska kulturlandskapet rymmer också dimensioner som inte lämnar några fysiska spår. Alla de platser som har speciell betydelse för människor och djur, skohömyrar, fiskeställen och hjortronmyrar; minnen, sägner och traditioner; de gamla samiska namnen på fjäll och tjärnar, allt sådan faller i glömska när ingen längre kan berätta.

En boerne (mjölkgrop) där renmjölken förvarades i en tråkagge under vintern. Foto: Jannie Staffansson.

Eajran sįjte – Idre nya sameby

Eajran Sįjte – Idre nya sameby – är den sydligaste av Sveriges 51 samebyar. Den är även en av Sveriges minsta samebyar både till antal renägare och areal. Det högsta tillåtna renantalet är av länsstyrelsen fastställt till 2700 renar. Samebyn har sina åretruntmarker i Älvdalens kommun i Dalarna och Härjedalen, vinterbetesmarkerna ligger i Älvdalens kommun. Det gjordes ett byte av betesmark inom Härjedalens kommun 16 januari 1962, där dåvarande Idre lappby (nu Idre nya sameby) bytte en del av Rutfjällets skattefjäll i Härjedalen mot att dåvarande Tännäs lappby (nu Ruvhten Sįjte) bytte en del av Idre lappbys åretruntmarker i Älvdalens kommun. Därmed har *Eajran Sįjte* även åretruntmarker i Härjedalen. Detta område utgör renbetesfjäll. Ingen rennäringsenhet har bildats på Länsstyrelsen i Dalarnas län och *Eajran Sįjte* innefattas därför av Jämtlands läns rennäringsenhet.

IDRE SAMEBY – »IDRE LAPPBY« – BILDAS
I en kungörelse 20 mars 1889 meddelade Länsstyrelsen i Jämtlands län att »Idre lappby« hade bildats. Innan staten beslutade att bilda lappbyar hade samerna egna samhällssystem, så kallade sįjte-system. Till skillnad från i Jämtlands län fanns det inga skattefjäll som kunde ombildas till lappbyar (från 1971 samebyar) i Dalarna i samband med renbeteslagens införande 1886. Istället stadgades genom ett kungligt brev den 31 december 1889 och ett utvidgningsbeslut den 7 april 1899 att Särna norra kronopark skulle upplåtas för renbete.

Margareta, Per Rickard och Jonas Fjällgren i Storfjäten 1906. Foto: Jamtli Bildbyrå.

Samebyns historia

Ingen vet hur länge samerna har levt i Dalarnas fjällvärld. Eftersom sydsamiskan inte blev skriftspråk förrän på 1900-talet så finns det inga »egna« samiska arkiv. När samerna hamnade i de svenska eller norska arkiven var det i samband med skattläggning eller i kyrkböcker och tingsprotokoll på 1600- och 1700-talen och de beskrevs då alltid utifrån storsamhällets perspektiv. De första skrivna uppgifterna om samer i Dalarna är från 1700-talet. Men arkeologiska spår i angränsande områden både i Norge och Sverige visar att samernas närvaro är betydligt äldre än så.

Till dig som vill veta mera om den äldre samiska historien i norra Dalarna rekommenderar vi boken *Idre sameby – med historiska spår i framtiden*, utgiven av Gaaltije 2004.

En övergiven aevtie (mjölkningshage).
Foto: Jannie Staffansson.

FAKTA TILL DET HÄR KAPITLET LIKSOM KAPITLET OM VIKTIGA KULTURMILJÖER ÄR HÄMTADE FRÅN:

- Andersson, O. 2001. Samerna blev bortdrivna från sina hemtrakter! I *Åarjel-saemieh – samer i sör 2001*. Snåsa.
- Ejdervik, A. 1994. *Saernie tjaalege. Berättelsen om Idresamerna*.
- Idre sameby. Med historiska spår i framtiden*. 2004. Gaaltije.
- Ljung, T. 2004. *Ödebygdsminnen. Berättelser och människor nord i marken*. Länsstyrelsen i Dalarna.
- Ljung, T. 2005. 2005. Hundra år av enögdhet – en rättstudie av unionsupplösningen. Idresamerna och renbetet. I *Dalarnas hembygdsbok årgång 75*.
- Manker, E. 1945. I *Särna – Idre 300 år, en hembygdsbok*.
- Manker, E. 1947. *De svenska fjällapparna*.
- Thomasson, L. 1989. Samerna i Idre tvingades flytta. I *Samefolket* 1989 6–7 och 1989 9.
- Thomasson, L. 2001. *Ur jämtlandssamernas nutids-historia. En mer är hundraårig kulturkamp*. Gaaltije.
- Tomasson, T. 1921. Bland vårt lands sydligaste sameh i Idre. *Samefolkets egen tidning 1921*.
- Wennstedt Edvinger, B. & Winka, U.S. 2001. *Sydsamiska kulturmiljöer*. Gaaltije.
- Åarjel saemieh – samer i sör, Saemien Sijte årsbok 1982/83, Sid 75–76.

SAMISKA PLATSNAMN

Man vet i dag inte hur många av de gamla samiska namnen på fjäll, bäckar och visten som försvann för alltid i samband med tvångsförflyttningarna på 1930-talet. Men listan nedan är ett exempel på några av de namn som levt vidare genom muntlig tradition och skriftliga källor. Per 1 november 2019 är dessa platsnamn så vitt vi känner till korrekta, men de kan komma att överbevisas. Viss stavning kan vara föränderlig.

Några platser som omnämns i texten:

<i>Eajra</i>	Idre
<i>Gealta/Soårviesgealta</i>	Storvätteshågna
<i>Gealtatjahke</i>	Hågnlägret
<i>Guevtelejaevrie</i>	Grövelsjön
<i>Gæblijehke</i>	Digerbäcken

<i>Gæblijetjahke</i>	Digerhågna
<i>Gætielijahke</i>	Hågnlägret
<i>Jeartanjaevrie</i>	Töfsingsjön
<i>Krätutanjaevrie</i>	Grötvallssjön
<i>Nadden</i>	Utlöpare mot Storån/ Grövlan
<i>Noffeldaelie</i>	Vistet Hävlingskällorna
<i>Pråahta</i>	Namnet på ett lågfjäll vid Långfjället
<i>Rovtje</i>	Rogen
<i>Sijlenvaartoe</i>	Sylen
<i>Sluvven</i>	Vistet Slugufjäll
<i>Sluvvenjaurie</i>	Slugusjön
<i>Sluventjahke</i>	Slugufjället
<i>Spåjmetjahke</i>	Näsfjället
<i>Stööhkege</i>	Vistet vid Yttre Hågådalen
<i>Särhve</i>	Vistet vid Övre Hågådalen

En gammal renskiljningsplats. Senast denna plats användes var på 1970-talet. Foto: Martina Jonsson.

1700-TALET

Fjällen i norra Dalarna har från mitten av 1700-talet en brokig historia med upprepade in- och utflyttningar av renskötare. Många renskötare flyttade därifrån då de blev bortdrivna av bönder och jägare. I bilagan kan du läsa om de återkommande släktingarna till de som blev bortdrivna.

Fjällområdet i norra Dalarna och grannfjällen i Norge har använts för renskötsel av samer så länge någon kan minnas. Det finns ingen naturlig gräns mellan länderna utan området består av en stor högplatå där renar har rört sig fritt utifrån tillgång till bete, oavsett om staterna har betraktat dem som norska eller svenska renar. En av de samer från norsk sida som uppehöll sig i närheten av *Eajra* under första delen av 1700-talet var Anders Nielsen, som hade sina betesmarker i fjällen väster om Femunden och betalade skatt för fjällområdena i Tolga. När den norska befolkningen ökade under 1700-talet trängdes samerna längre in mot fjällen, och Nielsen och hans söner Rik-Nils och Rik-Jonas Andersen vistades därför i gränslandet mot Sverige.

Omkring 1730 vistades enligt ett tingsprotokoll sju samiska familjer i Särna och *Eajra*. Sockenmännen i Särna hade erhållit privilegium som förbjöd samerna att beta med sina tamrenar runt byarna Särna, Heden och *Eajra*. Förbudet skärptes 1720, 1723 och 1748, antagligen för att samerna hade ökat i antal. Om samer ändå påträffades nära byarna skulle de ställas inför rätta och skickas *tillbaka till lappmarken i norr*. Samer fanns då över stora delar av Dalarna. Flera samer från Falun

klagade och hävdade att de var födda och bodde i Dalarna och att deras förfäder hade bott i Dalarna *i hundra år* och under tiden hade förlorat sitt språk och sina seder. Till slut beviljades samernas önskan att få stanna i Dalarna, men endast norr om Falun och under villkor att de lovade att avstå från jakt.

CARL VON LINNÉ

När Carl von Linné gjorde sin resa genom Dalarna 1734 träffade han på samer. Från Äppelbo noterade han följande: *I ett kärr stodo tre lappkojor, nu nyligen av sina inbyggare lämnade och voro helt diverse från lapparnes i Lappland, ty de voro runda, byggde av 12 á 13 språtar, av vilka de understa hade vid spetsen klyfyer, varmed de stödde sig mot varandra och de övre på dem. Härpå hade tillförne lappen lagt sitt tjäll. Med tjäll menades kåtaduken, det var alltså tältkåtor som Linné hade sett. Linné funderade över att de bofasta i Idre och Särna inte klarade av att dra in någon skatt till staten, medan *hver lapp gier til kronan i Rdr specie*, och hans slutsats av detta blev att *denna orten bättre kunde populeras med lappar*, dels eftersom *Lappen genom renar och renskinn gjorde provinzen en ansenligare nytta*, dels för att *fjällen är lappens sommarhärberge och skogen han vinterhärberge. Blifwa alltså bägge cultiverade*.*

GRÄNSDRAGNINGEN 1751

1751 reglerades riksgränsen mot Norge. Men länsgränserna var fortfarande obestämda, och det fanns inga riktiga rågångar mellan Dalarna, Härjedalen och Norge. Gränsen mot Norge, som förut hade utgjorts av Femunden, drogs nu flera kilometer längre österut

Bild på de samer som bodde i Sluvenvistet 1914. Fotograf okänd.

och Norge fick mycket mark från Särna och Idre. För samerna innebar gränsdragningen inga större skillnader. Så länge de undvek de bofastas byar i de norska dalgångarna kunde renägare från olika trakter fortsätta att samsas om det stora gränslösa höglandet mellan Hede och Femunden. Endast om höstarna skildes renarna åt.

ANDERS TORKESSON FJELLSTRÖM

Den hittills förste säkert identifierade same som bodde i Idrefjällen var kateketen Anders Torkelsson Fjällström (f. 1711) från Hammerdal (Serrisfjäll) i Jämtland som kom till Idre 1752. 1753 ansökte han om att få det då icke skattlagda Rutfjället i Härjedalen samt om-

rådet kring *Rovtje* till betesland. I det stora området ingick även *Sluventjahke*. Liksom senare idresamer var Fjällström och hans familj skattskrivna i Hede. Fjellström skänkte tre daler till Idre kyrka den 4 oktober 1752, antagligen som skatt för *Sluventjahke*. Anders och hans hustru Anna Andersdotters äldste son Nils Andersson Fjällström fick skatterätt på Lofsdalsfjällen, Lillfjället och *Sluventjahke* efter ett beslut av häradsrätten 1767. Den årliga skatten uppgick till två riksdaler specie. Det är osäkert om Fjellström använde hela området, men sex år senare skrev han och begärde att den norske samnen Jon Andersen skulle få vara tillsammans med honom eftersom det var omöjligt att ensam

bedriva renskötsel i hela området. Ansökan beviljades, men snart blev det problem med de bofasta om myrhö. 1775 beslutades därför att renarna och renskötarna inte fick vara kvar i Lofsdalen.

KONFLIKTER MED BÖNDER OCH NYBYGGARE

Vid mitten av 1700-talet började de bofasta i Funäsdalen, Tännäs och Särna – *Eajra* anklaga samerna för att renarna trampade ner slåttern och att samerna jagade på byalagets marker. Även om renlaven blev det osämja. 1788 förlorade samerna betesrätten i gränslandet mot *Eajra*. Samtidigt anlade de bofasta en fåbodvall vid samernas gamla viste i Grövelvdalen. Under slutet av 1700-talet och första hälften av 1800-talet togs det upp flera nybyggen kring Särna och *Eajra*. Det var ingen ödemark som nybyggarna kom till utan överallt fanns spår efter samisk närvaro, både kåtatomter och renvallar. Sannolikt togs flera nybyggen upp på gamla renvallar och där samerna hade haft sina boplatser, skiljnings- och mjölkningsgården. Sådana exempel är Lövåsen, Lillfjällbygget, Hällsjön, Övre Hågådalen, *Sijlenvaartoe* och Huskläppen. Huskläppen har fått sitt namn av att samerna hade sina bodar där. *Sijlenvaartoe* är en förhållandevis ny gård som bönderna kom till först efter 1700-talet. Det förekom även att samer ansökte om att ta upp nybyggen. Ett exempel är Anders Mårtensson och Jonas Jonsson som synade in nybygget Nässjödalen 1823. Men av okänd anledning kom nybyggena aldrig igång. Kanske ansökte samerna om nybyggen för att skydda sina marker från andras ansökningar?

Från mitten av 1800-talet passerade tusentals renar Hågådalen, Juttuslätten och Fjätdalen vår och höst. Samer och nybyggare kom överens om att renarna inte skulle vara på vinterlandet förrän efter jul eller nyår då nybyggarna hade hunnit köra hem allt myrhö. Trots detta blev det konflikter, och det hände att nybyggare sköt tamrenar när de jagade.

1800-TALET

Under 1800-talet flyttade samer från Jämtland i flera omgångar ner till Dalafjällen, *Duppene ourjel* (därnere i söder) som man kallade trakten. En orsak var ryktet om de fantastiska betesmarkerna som skulle vara fulla av lav, enligt hörsågen fanns Sveriges bästa lavbete på Långfjället. En annan orsak var att jämtlandssamerna hade fått sina betesmarker, även inom skattefjällen, starkt reducerade vid avvitrningen och att renbetet därför inte räckte till för alla.

Nils Jonasson Fjällberg (f. 1814) och hans fru Sigrid Maria Jonsdotter (f. 1822) tillhörde de samer som kom flyttande från Jämtland. De omtalas ofta felaktigt som »de första Idresamerna«. Men om du läser i bilagan så ser du att det är återkommande släkter i *Eajra*. Liksom Pål Zakrisson hade Fjällberg köpt renbetesland på *Sluventjahke* av nybyggaren Per Pålsson Strand, en person som hade stor nytta av samerna. Först tog han upp ett nybygge på de frodiga renvallarna i Lövåsen, och sen sålde han *Sluventjahke* två gånger till renbete, först till Nils Jonasson Fjällberg och senare till Pål Zakrisson.

Pål Zakrisson (f. 1812) kom från Mellanskogsfjäll i Frostviken tillsammans med sin hustru Elin »Ella« Olofsdotter (f.1817) från Klumpvattensfjäll i mitten av 1800-talet. Det finns uppgifter om att Påls far, Sakris Pålsson, varit nere i *Eajra* på 1820-talet men återvänt till Mellanskogsfjäll. Därför är det inte så konstigt att Pål själv sökte sig till de fina markerna i *Eajra*.

Innan Pål och Ella kom till *Eajra* hade de varit i Tännäs några år och köpt skatterätt på Rutsfjället. 1866 förvärvade Zakrisson genom skriftlig köpehandling *Sluv-ventjahke* för 250 riksdaler av nybyggaren Per Pålsson Strand i Lövåsen, som renbetesland under vår och höst. På sommaren var Zakrisson i Norge med renarna och under vintrarna betade de i Storfjäten. 1849 sökte och erhöll Zakrisson tillstånd att flytta till Fulufjället. Pål och hans svärsöner hade tillsammans tvåtusen renar. Efter Påls död fortsatte hans döttrar och svärsöner att bruka samma betesområde.

Sked av älghorn tillverkad av Pål Zakrisson ungefär 1861.
Foto: Bertil Wreting, Nordiska museet.

Det sträckte sig från Femunden i väster till Storfjäten i öster. Pål Zakrissons familj var de sista som hade sommarbetesland öster om Femunden. Varje år fram till 1889 flyttade

de i juni, strax efter kalvningsperioden, till området söder om Gruvla och bodde där till slutet av september. Av Pål Zakrissons efterlevande var 1912 endast hans dotter-son Olof Andersson (Ol-Anta) kvar i *Eajra*. De övriga hade flyttat till Härjedalen eller levde av fiske. Ejvin Renhuvud, som är verksam som renskötare i *Eajran Sijte* i dag, är i rakt nedstigande (sjätte) led släkt med Pål Zakrisson, så hans ättlingar har fortsatt bruka beteslandet i *Eajra*.

1857 flyttade tre samefamiljer från Hotagen till *Eajra*; Per Larsson, Olof Persson och Mårten Hansson med familjer, men redan efter ett par år tvingades de flytta därifrån på grund av konflikter med nybyggarna. Olof Persson och Maria Kristina hade med sig en son, Jonas Persson, Jo-Persa, som senare återvände till *Eajra*.

IDRE SAMEBY – DÅ KALLAD

»IDRE LAPPBY« BILDAS

I en kungörelse 20 mars 1889 meddelade Konungens befallningshavare (KB) i Jämtlands län att Idre lappby hade bildats, och genom ett kungligt brev den 31 december 1889 och ett utvidgningsbeslut den 7 april 1889 stadgades att Särna norra kronopark skulle upplåtas för renbete. Renantalet i den första renlängden uppgavs till 2 140 renar. Den största renägaren var Pål Zakrisson, som hade bokförs för 500 renar. Hans måg Anders Persson utsågs till ordningsman för lappbyn.

NEDGÅNG I RENSKÖTSELN

1889 fanns det tio hushåll med tillsammans trettio personer i lappbyn. Den största renägaren, Pål Zakrisson, var gammal och det var hårda tider. Det fanns många vargar, och strövreningar från Åre-Storsjö lappby i Jämtland lockade med sig Idres renar norrut så att hjordarna blandades. Vid sekelskiftet fanns det endast 78 renar kvar i hjorden. Idresamerna ville nu ha en sammanslagning med Tännäs lappby i Härjedalen, men det godkändes inte av myndigheterna.

Tåamma Andersson kikar in i Ol-Antas daerhvie-gäetie (torvkåta) vid Sluvven. Foto: Jannie Staffansson.

VARGAR HA HÄR VARIT FRAMME
HELA SOMMAREN

Oaktadt att vi ha uppfört stängsel inom hvilka vi ha våra renkreatur, har vargen ändå tagit 100 renar, som vi ha reda på från midten af juli. Ett sällskap af 8 stycken vargar ha uppehållit sig i trakterna. På höstsidan och nu i vinter hafva dock dessa skadedjur, som vi tro, strukit med. Vi ha nemligen lagt ut gift och två döda vargar ha hittats igen, af hvilka vi tagit skinnet. De andra ha också kommit bort, troligen ligga de döda någonstans, men till följd af det rådande yrvädet ha de icke kunnat återfinnas ännu. Det är ovanligt stora djerfva och vilda vargar, som varit här. De ha till och med anfällt och rifvit både hästar och kor, så väl som småkreatur och renar. Så har t.ex. två stycken elgar blifvit rifna och uppätta af vargarnne helt nyligen. Från Idre lappby skrives till Jämtlands tidning 5 februari 1898.

Jonas Persson, (f. 1848 i Herkelfjäll), vanligen kallad Jo-Persa (omnämns ibland som Jo-Persgubben), kom till Idre första gången 1857 som nioåring tillsammans med sin far Per Larsson och mor Anna Olofsdotter från Hotagen, men de tvingades flytta därifrån på grund av konflikter med nybyggarna. 1901 kom han tillsammans med hustrun Maria Andersdotter (f. 1852), dottern Maria Magdalena (f.1889), fostersonen Nils Nilsson Rutfjell samt drängen Paulus Jonasson och 450 renar tillbaka till *Eajra*. De hade flyttat från Hotagen till Tännäs 1899 och uppehållit sig på Rutfjället en tid.

Jo-Persas stall som senare blev deras bostadshus efter att daerhvie-gåetien (torvkåtan) brunnit ned. På bilden Gunne och Tåamma Andersson. Foto: Jannie Staffansson.

Jonas och Maria Persson. Foto: Jämtli Bildbyrå.

När Jonas och hans familj kom till *Eajra* slog de sig ner i ett äldre viste vid *Sluvven*. Jo-Persa blev snart ordningsman i lappbyn och hans renhjord växte snabbt. 1912 var det fyra hushåll med ett fyrtiotal personer som bodde i lappbyn. Det sammanlagda renantalet var 2 178 djur. 1915 eller 1916 gifte sig Jo-Persa och Marias dotter Maria med renskötaren Jon Jonasson (1879–1949) som några år tidigare hade kommit från Oviksfjällen till *Eajra*. De fick sex barn tillsammans.

Mellan åren 1902 och 1916 bedrev även Jon Jonasson Fjällgren och hans familj renskötsel i *Eajra*.

KONFLIKTER MED BÖNDERNA

Idresamerna tvingades betala höga ersättningar för skador till bönderna, under vår och sommar för skador på växande grödor och under hösten på hässjor och skogsängar. Jon Jonasson Fjällgren berättade att under hans tid i Idre så ökade skadeersättningarna hela tiden, och under hans sista tid i lappbyn hade ersättningarna uppgått till över 1000 kr årligen. Under åren 1910–1920 utbetalades enligt lappkommitténs handlingar 7 724 kr för skador inom Idre och 3 292 för skador i Norge. I dag motsvarar det enligt statistikmyndigheten cirka 230 000 kr och cirka 100 000 kr (SEK, omräknat från 1917 till 2019).

Ibland avvisade lappfogden klaganden från hemmansägarna och ansåg att de fick skylla sig själva om de inte hägnade in sina höhäs-sjor enligt stängselförordningen. Dessutom lät bönderna sina djur beta på renbetesmarkerna och släppte sina hästar på bete ända till samernas viste vid *Noffeldaelie*. Renarna

behandlades ofta illa av de bofasta – det var inte ovanligt att renarna jagades av hundar, att de blev beskjutna eller att de fick tygtrasor fastbundna vid hornen. På hösten 1915 hittades flera skadeskjutna och dödade renar. Trots ständiga konflikter hade samer och nybyggare ändå nytta av varandra. Under vintrarna bodde samerna ofta hos de bofasta, och i böndernas gårdar hade de sina låsta för-rådsbodas. Samerna hyrde hästar av nybyggarna och de kunde byta till sig hemvävt tyg, tobak, kaffe och brännvin. I gengäld fick nybyggarna renkött, skinn, sentråd och skohö. Man försökte nog respektera varandra, men olikheterna var för stora och det var mycket ovanligt med äktenskap. I Gröveldalen var förhållandet mellan samer och bofasta tämligen bra. Det var inte ovanligt att nybyggarsöner arbetade som rendrängar, och många bofasta hade skötesrenar som sköttes av samerna. De bofasta i Gröveldalen och samerna i samma område har ibland varit gudföräldrar till varandras barn. Renarnas ankomst på våren var högtid. Samer och bofasta kom till slut, efter många tvister, varandra nära även i *Särhve*. Där hade samerna egna förråd och där bodde de om vintern. Barnen lekte med varandra och de bofasta lärde sig lite samiska.

GRÄNSBETNING

1919 upprättades en renbeteskonvention mellan Sverige och Norge, som i korthet innebar att de svenska samernas renar inte fick beta på norska sidan. Om renarna vistades på fel sida gränsen fick ägarna böta. Konsekvenserna blev besvärlig för Idresamerna och flera renägare flyttade med sina renar till Tännäs

Renar på vårlandet. Foto: Andreas Jonsson.

lappby. Konventionen ledde bland annat till en bitter konflikt mellan storrenägarna Jonas Persson, Jo-Persa, i Idre och Daniel Mortenson i Femundsmarka i Norge. Liksom Persson hade Mortenson sina rötter i Hotagen i Jämtland, och de hade starka familjeband. Mortensons första fru Brita var syster till Jo-Persas fru Maria Kristina, och Mortenson var gudfar till två av Jo-Persas söner, som båda dog unga. Men det hindrade inte konflikten. Perssons renar kom till Norge och orsakade betesskador och sammanblandning av renhjordarna, och Mortenson stred för att Persson och hans renar skulle fördrivas från Norge. Mortensons renar kom också in på svensk sida ibland, men Jo-Persa fick ingen skadeersättning för det.

Torkel Tomasson, som var redaktör för Samefolket Egen Tidning, besökte vid ett tillfälle Jonas Persson i vistet vid *Sluvven*. Persson beklagade sig: *Det står inte i mänsklig makt att hindra att renar överskrida gränsen, trots lagars förbud. Och när en renklöv passerat över grässtråna har man genast en skadeersättning på halsen.*

KONSEKVENSER AV 1919-ÅRS RENBETESKONVENTION

Problem med renar som betade i Norge samt kraven på ersättningar både till Norge och bönderna i Sverige fick Jo-Persa och hans måg Jon Jonasson att 1922 söka tillstånd hos länsstyrelsen att få flytta med sina renar till Tossåsens lappby. Jonasson var delvis uppvuxen i Oviksfjällen och Persson hade tidigare bedrivit renskötsel där, så det var kända marker för dem. Sammanlagt hade de

ungefär 1150 djur enligt renlängden 1922. Båda fick tillstånd att flytta, och flyttningen skulle ske inom ett år. Hade renägarna verkligen önskemål om att flytta, eller var det hellre myndigheterna som önskade lugn och ro i kontakterna med Norge, funderade historikern Lars Thomasson. Det blev aldrig någon flyttning till Tossåsen för Persson och Jonasson 1922. Persson ville fortsätta bedriva renskötsel i Idre och Jonasson sa att han ville flytta till Tossåsen, men inte just då.

Enligt lappfogden innebar 1919 års renbeteskonvention (som togs i kraft 1923) katastrof för Idresamerna. Renarna var vana att beta i Norge. Vid ett lappfogdemöte 1922 diskuterades hur fortsatt renskötsel skulle ske för att undvika att renarna gick över till Norge. Ett förslag var att utrymma den dåvarande lappbyn och istället köpa in mark – Storfjäten i Lillhärdal, Häggsberget i Linsell och del av Lofsdalens bys område. Det nämndes även i lappkommitténs sammanträde 1919 att renarna i *Eajra* betedde sig annorlunda än övriga renar i Sverige – under de hetaste dagarna så drog sig renarna ned i skogslandet, inte till snöfläckar och höga toppar som annars är vanligt. Samma sak ser vi hos renarna i *Eajran Sijte* idag, vid extrem hetta drar sig renarna ner till skogslandet.

TVÅNGSFÖRFlyTTNING

När skadeståndskraven från Norge, både vad beträffade olovligt bete på de norska samernas marker och skador på böndernas slåtterängar tilltog, beslöt lappfogden i Jämtlands län under hot om vite att de två kvarvarande renägarna, Jo-Persa och Jon Jonasson och

I fjällvärlden kan man tydligt se var renen har gödslat marken på aevtieh (mjölkkningsvallar). Foto: Jannie Staffansson.

deras familjer, skulle tvångsförflyttas från *Eajra*. Försök till flyttningar gjordes 1925, 1926 och 1927. Jonasson, som hade övertagit större delen av sin svärfar Jo-Persas renhjord, såg sig tvingad att flytta med en del av renhjorden till dåvarande Tossåsens lappby. Men det är besvärligt att flytta renar från deras in-vanda marker; när våren nalkas vill vajorna uppsöka sina gamla kalvningsplatser. 1926

drunknade en stor del av hjorden när den skulle ta sig över Flåsjön precis i flottnings-tiden, och Jonassons renar kom snart tillbaka till *Eajra*, det gick snabbt för dem att springa på skaren. Lappfogden ansåg att Jonasson olovandes hade flyttat tillbaka till *Eajra* med sina renar och anmälde både Jonasson och Persson för trots mot myndighetsbeslut och olovlig inflyttning.

Den frodiga växtligheten på en aevtie (mjölkkningsvall).
Foto: Erika Jonsson.

Konflikten mellan renägarna och länsstyrelsen togs upp av häradsrätten i Särna, som frikände renägarna och ansåg att de inte hade någon skyldighet att flytta från sina hemtrakter. Men lappfogden och åklagaren drev målet vidare till hovrätten, som gick på länsstyrelsens linje och rev upp häradsrättens beslut. Persson och Jonasson skulle avhysas från Idrefjällen, med hjälp av polis om de vägrade. Både samerna och lokalbefolkningen i *Eajra*, som nu hade goda relationer med renägarna, protesterade mot domen. Men länsstyrelsen lät sig inte bevekas, utan hotade med böter och nedslaktning. Jonasson och hans familj böjde sig för myndigheternas beslut, och flyttade 1932 norrut med sina renar. Men Jo-Persa, som nu var i det närmaste renlös, stannade tillsammans med sin Maria kvar i Idre.

MARIA OCH JONAS PERSSON, JO-PERSA
Större delen av året bodde Jo-Persa och hans familj i vistet *Sluvven*. Jonas renhjörd växte snabbt och han hade under en period många drängar. Men han blev senare tvungen att slakta ner renhjorden hårt för att kunna betala de stora skadeståndskraven till Norge för olovlig renbetning. Eftersom han var den störste renägaren fick han betala mest. Under många år var Jo-Persa ordningsman i lappbyn. Efter tvångsflyttningar och upplösande av lappbyn på 1930-talet var det till slut endast Perssons familj av de gamla Idresamerna som var kvar. De andra renskötarna hade antingen flyttat därifrån eller slutat med renskötsel. Men Jo-Persa och Maria vägrade att flytta. De hade låtit flytta upp en timmerstuga till *Sluvven*, och där tänkte de bo resten av sitt liv. Men riktigt så blev det inte. På äldre dagar bodde han och Maria på övre våningen i ett hus på gården vid *Stööhkege* under vintrarna och tillbringade endast somrarna i *Sluvven*. Jo-Persas krafter avtog alltmer, och när Maria hade gått bort 1937 togs han in på ålderdomshemmet i Särna där han avled 3 juni 1940. Det sägs att kyrkan var full med folk på hans begravning. Han var väl ansedd av de flesta och beundrad för sitt mod att våga trotsa myndigheterna. *Jag ska vila i Dalarnas jord* sa Jo-Persa och så blev det. Jonas och Maria ligger begravda på kyrkogården i *Eajra* där en stor gravsten nära kyrkan minner om det omtyckta paret som inte ville lämna Dalarna.

Jonas och Maria Perssons gravsten på kyrkogården i Eajra. Foto: Ewa Ljungdahl.

SIGRID KRISTINA OCH JON JONASSON FJÄLLGREN

Jon Jonasson (1867–1954) var gift med Sigrid Kristina Persdotter från Hotagen. De hade åtta barn. Senare tog han sig namnet Fjällgren. Jon och hans familj hade flyttat omkring mycket i Jämtlands- och Härjedalsfjällen innan de kom till Eajra 1902, närmast kom de från Oviksfjällen. Fjällgren var ordningsman i lappbyn mellan 1904 och 1916, då familjen flyttade vidare till Anådalen i Mittådalens sameby. Han hade ett stort kontaktnät runt om i landet. Han hade till exempel varit i Stockholm och hälsat på prins Oscar Bernadotte, som han även breväxlade med. Jon var gudfruktig och anlätades ofta som predikant. Hembygdsförfattaren Karl-Erik Forslund besökte Jon i vistet *Noffeldaelie* 1915 eller 1916. Forslund: *Lappförmannen Jo Jonasson, i vars kåta jag vänligen mottages och väl förplägnades, är en småväxt men kraftig man, som talar en något skorrande men i övrigt god svenska. Därtill en ovanligt mångkunnig och beläst man.*

1932: IDRE LAPPBY UPPLÖST

När Jon Jonasson med hustru Maria och barn hade tvångsförflyttats från Idre 1932 förklarade Länsstyrelsen i Jämtlands län Idre lappby för upplöst. Inga renskötande samer skulle tillåtas flytta in. Men före detta renskötaren och drängen till Jo-Persa, Olof Andersson (Ol-Anta), blev kvar. Han hade fortfarande lappväsendets fullmakt att övervaka gränsen eftersom det ansågs viktigt att norska renar

Jon Jonasson Fjällgrens dotter Margareta Magdalena Jonsdotter 1912.
Foto: Kart-Erik Forslund, Dalarnas museum.

Olof Andersson, Ol-Anta, vid sin kåta. Foto: Jamtli Bildbyrå.

inte kom in i Sverige trots att det inte längre förekom någon rensköttsel i *Eajra*. På väggen i en kåta i vistet i *Sluvven* hade Ol-Anta skrivit en dikt: *Ofredsåret 1914; Vad glädje, vad smärta, vad kamp uti livet. När som man bliver bedragen på allt. Ej skönjer man solsken, ej skönjer kärlek, nej, alltid förskjuten, och ensam, och arg*. Dikten belyser väl den svåra situationen med viten för markskador och anmälningar för renens skull.

1937: NYINFLYTTNING MARIA »MARJA«
OCH ANDERS OLSSON, ANT-ORSA,
OCH DERAS BARN

Men den rentomma perioden i *Eajra* blev kort. *Det berömda renbetet i Idrefjällen kunde dock icke få ligga outnyttjat, och därför tilläts en ny inflyttning, vilken redan givit mycket gott resultat* skrev Ernst Manker 1947. Endast fem

OLOF ANDERSSON, OL-ANTA

Ol-Anta var son till Elin Pålsson och Anders Persson, och hans morfar var Pål Zakrisson som kom till *Eajra* i mitten av 1800-talet. Han hade varit självständig renskötare fram till 1917, men var från 1921 dräng hos Jon Jonasson. Ol-Anta hade kåtor vid *Gæbliejhke*, i *Sluvven* och vid *Noffeldaelie*. Ibland bodde han i en stuga i *Stööhkege* med sin syster Helena och hennes två barn. Han hade också en stuga i Grövelsjön ovanför nuvarande STF-stationen. Ol-Anta hade kvar sitt renmärke och ett litet antal skötesrenar i Anders Olssons renhjord skrev Ernst Manker 1947. Under sina sista levnadsår bodde Olof i en stuga i Storsäteren. Han avled 31 januari 1959.

Anders och Maria Olsson med barnen (från vänster) Oskar, Olle, Sigrid, Axel i faderns knä och Ida. Foto: Nils Thomasson, Jamtli Bildbyrå

år efter avhysningen av Jonasson och Persson fick Anders, Ant-Orsa, och Maria Olsson från Offerdals lappby tillstånd av myndigheterna att flytta in till *Eajra* och bedriva renskötsel inom kungabrevens rāmärken.

Ant-Orsas son Oscar Andersson berättade: *Innan julen 1936 började flytten med rajd mot Dalarna. Det var jag, bror Olle, Torkel Jonasson och Lars Fjällsten. Vi »treaukadidh« (åkte skidor) från januari till slutet av mars 1937 då vi kom fram till Hågådalen där vi stannade ett tag. Efter vägen stannade vi också någon månad så att »bovhtsen« (renarna) fick vila och äta upp sig. Sen kom resten av familjen till Foskros med fullastad lastbil. Anledningen till flytten var att det började bli så mycket folk och renar i Jänsmässsholmen.* Flytten var inte oproblematiske; det var okända marker för både renar och människor och hjorden måste bevakas dag som natt. Trots detta återvände en hel del renar till sina hemmarker i Offerdal och fick hämtas tillbaka nästa vinter. En övernattning spenderade rajden bland annat på Storsjön alldeles utanför Östersund, *man såg ljusen från staden.* Sin första bostad hade familjen Olsson i ett hus vid Hällsjön, byggt 1939. Några år senare (1947) byggde Ant-Orsa ett hus i Storsäteren, kallad *Raeffie* (ro/frid på sydsamiska). Familjen hade kåtor vid *Gealtan* (Storvätteshogna) och på Jakobshöjden ovanför Grövelsjöns fjällstation. Där fanns även en stuga som Ol-Anta bodde kvar i. Eftersom myrslåttern nu i princip hade upphört var det få konflikter med de bofasta. Marjas och Ant-Orsas barn var: Olle, Oscar, Ida, Sagka, Axel, Jenny, Astrid, Allan, Ingvar och Laila. Alla sönerna fortsatte med renskötseln i *Eajra*, de var duktiga

skidåkare och Allan deltog bland annat i os. Allan gifte sig med Gunne Klemetsson och tillsammans fick de barnen Lena, Peter, Mikael och Tåamma. Sönerna är fortfarande verksamma renskötare i *Eajran Sijte* tillsammans med nästa generation. Ant-Orsas familj hade kalvningsland vid trakterna *Sluvventjahke* och somrarna spenderades vid trakterna runt Långfjället. Vintertid var de runt trakterna Nipfjället, Städjan och Idrefjäll. Ant-Orsas barn nyttjade vintertid trakterna kring Särna skjutfält.

REKONSTRUKTION AV SAMEBYN

Samebyn rekonstruerades 1983 och hette där- efter Idre nya sameby. I samband med rekonstruktionen söktes renägare som skulle hjälpa till med att återuppbygga samebyn. Det var många renskötare som var intresserade av att komma till Idre och det blev Sigvard Jonsson och hans familj som fick komma.

SIGVARD JONSSON MED FAMILJ

1984 kom renskötaren Sigvard Jonsson, hustrun Signhild och barnen Jörgen, Benny och Anneli till *Eajra*. Jonsson härstammade från Ammarnäs och Grans sameby, men under nio år innan han, hans fru Signhild och deras tre barn med sambos, kom till *Eajra* hade de bedrivit renskötsel i Hallingdal i södra Norge. Det var ett tjugotal ansökningar från renskötare som ville komma till *Eajra*, och tillsammans med en annan renskötare blev Jonsson kallad till »arbetsintervju« där familjerna fick beskriva hur de bedrev renskötsel. Familjen Jonsson flyttade med sina renar från syd norge till *Eajra* på modernt sätt med last-

bilar 1984. De första åren vaktades renarna mycket intensivt för att de skulle lära sig sina nya betesland. Men intensiv renskötsel var familjen Jonsson van vid. Sigvard Jonsson berättar själv, i boken »Idre Sameby – Med historiska spår i framtiden«: *Intensiv renskötsel går inte att bedriva på så många olika sätt. Det finns ingenting som är roligare än att jobba med renar som är tama. När vi flyttade hit hade vi det som vi kallar för čuovvu, renar som är så tama att de följer efter oss när vi ropar på dem. Det hade vi fått genom att finnas hos renarna så gott som varje dag på året.*

Sigvard Jonsson var en äventyrlig man, en man av den gamla stammen, som Labba

skriver i boken om Idre Sameby. Han hade en gedigen kunskap om renskötsel och naturen och hans nyfikenhet tog honom också till Grönland för att studera renskötseln där. Rennäring är inte bara ett arbete utan en livsstil. Flytten med hela familjen och renar-

na från Ammarnäs till Norge och sedan tillbaka till Sverige hade inte varit möjlig om inte Sigvards fru Signhild varit så nytänkande och modig som hon var, att lämna familj och vänner var och är ett stort steg, både med tanke på att lämna sina sociala sammanhang men också att renarna ska få det bra på de nya

markerna. Flytten hade inte heller varit möjlig utan Jonssons två söner som bidrog med stor arbetsinsats och kunskap i renskötseln. Deras dotter har varit en stor tillgång i *Eajran Sijtes* utvecklingsarbete som projektledare för tre stora EU-projekt, varav ett om utveckling av slakttekniker. Annat intressant är

Sigvard och Signhild Jonsson med barnen Jörgen, Annelie och Benny.

att Sigvards son Jörgen varit politiskt aktiv både i sametinget men också som förbundsordförande för Svenska samernas riksförbund, SSR, mellan åren 2009 och 2018.

I dag bedriver Sigvard och Signhilds barn och barnbarn renskötsel i samebyn.

Renskötsel i dag

Renskötseln har som resten av omvärlden också utvecklats. I dag har de flesta renskötarfamiljer en fast bostad innanför *Eajran Sijtes* område, även om man följer renens vandring mellan de olika betesområdena. Renskötselåret börjar i och med att kalvarna föds i april-maj, då sker en intensiv bevakning av den kalvande renhjorden och renskötarna bor i renvaktarbostäder uppe i fjällen. Renvaktarstugorna är strategiskt belägna för att kunna passa renhjorden så att renarna håller sig inom samebyns område. Kalvningslandet ligger i väster, på och omkring Långfjället och *Sluventjahke*. Renhjorden är extra känslig för störning under denna period, redan på stora avstånd från människor. En skräm *aaltoe* (vaja) kan vid störning uppleva det som ett hot och i flykten hinner inte kalven med och blir övergiven. Rovdjur är också ett stort problem, främst under kalvningen men också resten av året. I månads-skiftet juni-juli, beroende på vädret, så samlas renarna in till kalvmärkning och beroende på vilket rengärde som används så varierar också boendeformen, allt från *lávthgáetie* (tältkåta) till att för vissa kunna bo hemma. Eftersom rennäringen är beroende av väder och vind så finns det rengården på olika platser i området. Huskläppen, Grötvallsjön och Fjätvallåsen är några av de vanligaste ställena. Efter kalvmärkningen börjar en uppbyggnadsperiod för renen, de ska samla så mycket

energi som möjligt inför brunsten och för att klara vintern. När hösten närmar sig befinner sig renarna på höstlandet som är i fjället och skogskanten. De går i brunst i mitten av september. Innan brunsten brukar renarna samlas in för att märka de kalvar som inte märktes under sommaren och ibland sker också slakt för husbehov. På senhösten börjar renarna sakta men säkert dra sig ner mot skogslandet. I tidsperioden oktober till januari samlas renarna in till skiljning och slakt. På en renskiljning skiljer man ut de renar som ska slaktas, tämjas eller tillhör en annan sameby så att de kan komma och hämta sina renar. Samebyn har ett eget slakteri norr om *Eajra* som byggdes i mitten av 1980-talet och ligger vid flyttningvägen ner mot vinterbetet. Efter skiljningen flyttas renarna av renskötarna efter sina naturliga flyttleder ner till vinterbetet som ligger mot trakterna runt Särna. Där stannar de tills våren kommer och vajorna vill tillbaka till kalvningslandet i fjället. Vid denna tid bor många av renskötarna längre tider till fjälls, då är tillgång till fiske extra viktigt för husbehov. Den dagliga bevakningen av renarna under snöperioden sker i dag oftast med skoter, även om skidåkning ibland förekommer. Renen är ett vanedjur och det är därför som till exempel *aaltoeh* (vajorna) vill tillbaka till den plats där de själva är födda när de ska kalva.

Hunden har alltid haft en viktig roll i renskötselarbetet och det har den än i dag.
Foto: Andreas Jonsson.

Tidig fjällturism

Kanske kan man säga att Carl von Linné var den första turisten i Idrefjällen när han vandrade från Särna över till Norge 1734. Om han var den första så kan man i alla fall inte säga att han var den siste turisten. Han har fått många efterföljare. Med sitt läge förhållandevis nära mellansverige och med de lättillgängliga fjällen har Idrefjällen många hundra tusen besökare både sommar och vinter alltsedan turismens barndom. Redan 1882 utgavs den första turistguiden där Idre berörs, *Sverige, Illustrerad handbok för resande, del II, Dalarna och Norrland*. 1894 utkom Svenska Turistföreningens första handbok för Dalarna och Norrland. I december 1937 öppnade Svenska Turistföreningen Sveriges

sydligaste fjällstation i Grövelsjön och ungefär samtidigt invigdes Töfsingdalens Nationalpark. I dag finns många vandrings- och skidleder och några övernattningsstugor i området. Många turistleder följer samernas gamla stigar och det är inte ovanligt att raststugor och vindskydd förläggs till övergivna visteplatser och renvallar. Under Ant-Orsas tid expanderade turismen och det blev en stor påfrestning för renskötseln i området. Hans son Allan Andersson sa i en intervju i dagstidningen: *samebyn besväras i högsta grad av turisternas vandringar över hela området, liksom av skotertrafiken på våren och av sportfiskares vistelse över hela området.*

De flesta stigar i fjällvärlden leder till nyckelområden för samerna. Här går en stig rakt genom en boplats. Jordsonden står mitt i *aernie* (eldstaden). Foto: Jannie Staffansson.

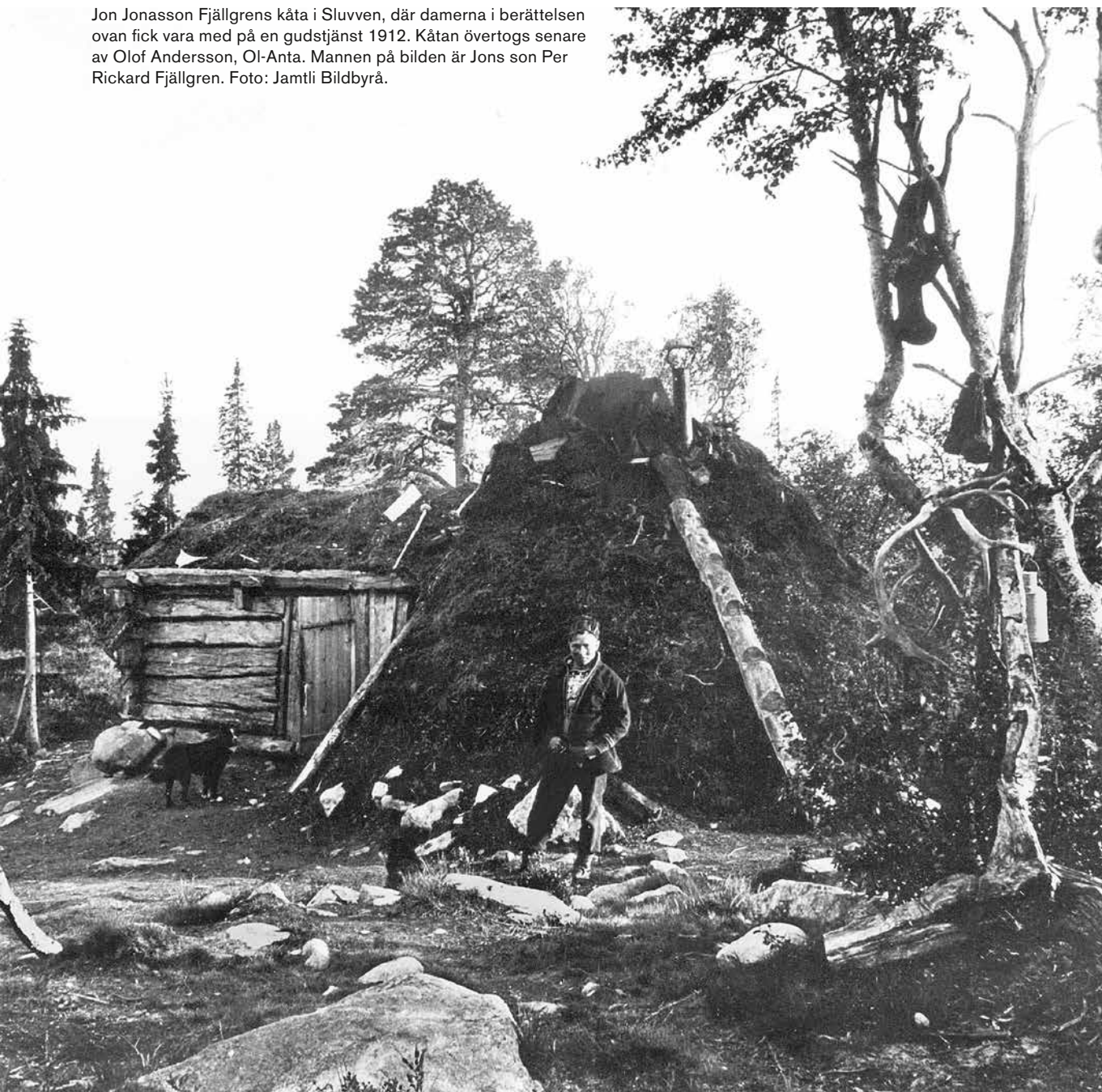
MÖTEN

Redan för de tidiga turisterna var det populärt att besöka samerna. Ett exempel finns beskrivet i en artikel i Idre bygdebok. Sommaren 1912, långt före massturismens dagar, gjorde fyra kvinnor en sexdagars fjällvandring i Idrefjällen. I artikeln berättar de om strapatserna. De besökte bland annat vistet *Gåttetjahken*, men till deras besvikelse var det inga renskötare hemma när de kom fram till de fyra kåtorna. De övernattade i en av de tomma kåtorna, och efter frukost fortsatte de nästa morgon till vistet *Sluvven*. Den första kåtan de kom fram till tillhörde en same som hette Kant, och hans båda söner Melcher och Jonas ledsagade kvinnorna fram till de andra kåtorna i vistet. I Jon Jonassons kåta blev de bjudna på kaffe. *Far själv var mycket älskvärd och gemytlig* skrev de. Far var alltså Jon Jonasson Fjällgren, som underhöll damerna med berättelser från sitt liv, bland annat om när han var till Stockholm och besökte prins Bernadotte. Men Jonasson trivdes inte i huvudstaden, det var alldeles för trångt, och så tryckande luft att han hade svårt att andas. Han längtade under hela besöket i Stockholm hem till sin kåta och fjällvidderna. Efter en stund med kaffe och berättelser fylldes Jonassons kåta med folk från de andra kåtorna, och så höll Jonasson gudstjänst. Damerna var imponerade

av den stämmingsfulla predikan och tackade Jonasson för en minnesvärd dag. Innan de fortsatte sin vandring blev det fotografering, och så hälsade de på i de övriga kåtorna, bland annat hos »Lill Jonas« och Jo-Persa. Det var förresten i Jo-Persas kåta i *Gåttetjahken* som de hade övernattat, och de passade nu på att tacka honom för husrummet.

I Falu-Kuriren den 23 december 1929 berättade några Idrebor om en vandring till vistet *Sluvven* för att besöka Jo-Persa och hans hustru Maria i deras stuga. En förhoppning var att få se renar, men till sin besvikelse fick de bara se en enda ren. De gick från Hällsjön, en promenad på ungefär två mil. *I den lilla stugan på ett rum och kök, uppförd av liggande kolossala timmerstockar, residerar Slugufjällets okrönte kung fjällmannen Jonas Persson och hans hustru, mor Maja. Vig som en yngling klättrar gammelfar med en torrvedssticka till lyse upp på vinden, och nu kommer den ena präktiga renhuden efter den andra neddansande och slutligen också en präktig renhudspäls. Det blev ett furstligt läger. Vi tänka för oss själva: Stackars människor! Hur bra ha icke vi mot våra lapska vänner! Ett bekvämt liv ha de icke, våra nomadiserande bröder och systrar, men de älska sina förfäders levnadssätt, språk och sedvänjor, renarna och fjällen, och vi, som just har sett dem i deras naturliga miljö och kommit dem nära, förstå detta.*

Jon Jonasson Fjällgrens kåta i Sluven, där damerna i berättelsen ovan fick vara med på en gudstjänst 1912. Kåtan övertogs senare av Olof Andersson, Ol-Anta. Mannen på bilden är Jons son Per Rickard Fjällgren. Foto: Jamtli Bildbyrå.

Renar med Städjan i bakgrunden. Foto: Andreas Jonsson

Turism i dag

Ökad markanvändning i fjällen märks på renarna, men också på alla remisser som samebyn får om förfrågningar att bedriva verksamheter i renbetesland. Det är inte bara i fjällvärlden som trycket ökar, utan också i skogslandet med bland annat skoterkörning, hundspann och skogsavverkningar. Det sker många utbyggnader av turistanläggningar i området, många stugbyar byggs ut och nya etableras. Den ökade turismen leder också till ökad biltrafik och klimatpåverkan. Ett ökat

tryck på markerna innebär ett ökat ansvar på en hållbar förvaltning av markerna.

SAMISK TURISM I DAG

I dag vill samer inte längre betraktas. Många driver egna turistföretag, oftast i liten skala och med mycket hög kvalitet. Liksom i forna dagar lockas turisterna av jakt och fiske, men även information om renskötsel, samiskt levnadssätt och kultur brukar intressera besökarna.

Några viktiga kulturmiljöer

SLUVVEN (SLUGUFJÄLLVISTET)

Ernst Manker besökte vistet *Sluvven* vid *Sluventjahke* 1944 i sällskap med renskötaren Olof Andersson, Ol-Anta. Vistet var Idre-samernas höst- och vårviste och därmed huvudviste. Hit kom man från vinterlandet i april och här blev man kvar medan renkorna kalvade uppe i *Sluventjahkes* syd- och östsluttningar. Efter midsommar lämnade renskötarna vistet för att återkomma i september efter renarnas brunsttid. Här slaktade man

och lade upp förråd inför nästa år. I november var det åter dags att dra sig mot vinterbetestrakterna.

Vistet sträcker sig till en längd av ungefär 500 meter på *Sluventjahke* sydvästra sluttning mot sjön *Jartanjaevrie*. Vistet ligger i barrskogen på ett par små terasser i sluttningen ungefär 600 meter från sjön och kåtaplatserna ligger utspridda längs en stig som går mellan vistet i *Noffeldaelie*, sju kilometer och *Särhve*, tolv kilometer. Ovanför vistets östra del ligger

Spår efter gamla kåtaplats där familjerna Jonsson och Fjällner bodde 1917.
På bilden Tåamma Andersson. Foto: Jannie Staffansson.

en ganska torr och fast myr som användes som renvall. Annars är det ett stenigt område. Mitt genom vistet rinner två bäckar nästan parallellt. I vistet beskrev Manker ett flertal lämningar; rester efter förrådbodar och en förrådslave, flera kåatomter, tre tjärdalar, två kallkällor, två tvättplatser, ett torvtag och en renvall. En halv kilometer nordväst om vistet hade det enligt Ol-Anta stått en *njalla*, en förrådsbod på en hög stolpe. Vid Mankers besök var det inte längre någon som bodde i vistet.

Jo-Persa och hans hustru Maria bodde i en stuga i vistet fram till slutet av 1930-talet. Stugan var knuttimrad och bestod av ett rum samt ett skjul som var hopbyggt med stugan. Stugan var ett ombyggt skogsstall som var ditflyttat. Till en början använde Jo Persa stugan som stall till sin egen häst, och familjen bodde i en torvkåta intill stallet. Men 1920 brann kåtan ner, och familjen flyttade in i stugan. Jo Persa och Maria höll både mjölkkor och getter i vistet. På vintrarna stallades getterna i *Stööhkege* och korna och hästen i Hällsjön. Oftast lejde de en piga som hjälpte till med vallning och mjölkning av kor och getter. Förutom sin egen häst var de fodervärdar åt gården Grunddagens häst hela sommaren. När Maria och Jonas hade lämnat stugan för gott renoverades den av dåvarande Domänverket för att användas som raststuga för förbipasserande.

Ol-Anta hade en kåta som 1917 blev försedd med en tillbyggnad som var både förrådsbod och förstuga. Tillbyggnaden är mest troligt materialet återvunnet från den

gamla skolkåtan som stod alldeles bredvid. Innan Ol-Anta flyttade in i kåtan beboddes den av Jon Jonasson Fjällgren och hans familj. Kåtan var av bågstångstyp, förrådsboden knuttimrad och förstugan – rummet mellan förrådsboden och kåtan – byggdes av resta stockhalvor under ett med förrådsboden gemensamt tak. Både kåtan och tillbyggnaden var torvtäckta. Kåtan restaurerades av samebyns medlemmar 1999.

På väggarna i Ol-Antas kåta fanns flera blyertsanteckningar, vissa fortfarande synliga på 1980-talet: *På denna plats jag varit har, den vill jag nu kvittera. Gud give mig ett bättre liv, hit vill jag inte mera* (okänd person 1888).

Lärarinnan Sigrid Junetta Ringdal skrev ned en hälsning när hon passerade platsen hösten 1920: *I ungdomens lyckliga dagar, ett minne jag här lämnar kvar. Och kommer jag inte hit åter, står namnet på väggen här kvar.*

I skolkåtan hade man undervisning mellan 1903 och 1916. Enligt Ol-Anta byggdes kåtan av Jon Jonasson Fjällgren och Jonas Mårtensson d.y. Lärarna som undervisade i kåtan var Hans Fjellstedt, Kristina Nilsson från Hotagen och en man som hette Ljungberg från Ljungdalen.

Ibland hölls det andakt i vistet. Konstnären Gunnar Pers, som besökte viset 1913, berättade att det skulle hållas gudstjänst i ordningsmannens kåta samma söndag som Pers påbörjade sin hemfärd. På söndagarna härskade frid i vistet och man »firade sabbat«. Flera samer bytte om till sin traditionella dräkt inför gudstjänsten. I vardagslag var det sällan den kompletta dräkten användes.

Skolkåtan i *Sluven*. Barnen är Lars Folke, Sigrid Beata och Jon Oskar Fjällgren.
Foto: Karl-Erik Forsslund, Dalarnas museum.

RENSKILJNING PÅ EN UDDE I SLUVVENJAEVRIE (SLUGUSJÖN)

Från 1913 finns en ögonblicksskildring av en renskiljning på en udde i *Sluvvenjaevrie*. Berättelsen är publicerad i Vestmanlands län tidnings julnummer 1914 och är skriven av konstnären Gunnar Pers som var på fjällvandring i Idrefjällen sommaren 1913. Han passade på att besöka samerna i vistet vid *Sluvven* och bodde ett par nätter hos Jo-Persa. En dag under Pers besök skulle samerna från Tännäs lappby skilja ut sina renar från Idresamernas, och Pers fick följa med och titta på skådespelet. Med en sameflicka som guide gick Pers från vistet ungefär fem kilometer uppför *Sluvventjahkes* sluttning tills de kom fram till *Sluvvenjaevrie*. Längs sjöstranden fanns flera båtar och nätvisten; fiske var en viktig binäring för renskötarna. Efter en stund kom de fram till udde som stack ut i sjön på västra sidan. En stor renhjord befann sig på udden. *En skog av horn. Luften fylldes så småningom av det intensivaste brölande från något tusental renkor med deras kalvar* skrev Pers. Av störar och tyg gjordes två stängsel, det mot land utan öppning, det andra så kort att det stängde av mot sjön endast på ena sidan. Så satte arbetet igång, och Pers betraktade med förvåning renskötarnas skicklighet och styrka. Att skilja ut respektive lappbys renar var ingen enkel match. *Är det en tjur så kan kampen mellan de två vid repet bli nog så ståtlig. Tjuren gör ståtliga kast, han flyger från marken, gör tvära vändningar, lappen faller och rullar med långa stycken för att rätt som det är åter stå fast*

som en pollare. Vidare berättar Pers att mot slutet av dagen drog sig Tännässamerna hem över med sina renar, men det var inte alldeles enkelt att få dem med sig. *Renarna motades åt rätt håll, det bär iväg med rasande fart i en bukt österut, ett par karlar löpa som vinden och deras hundar skälla*. Idresamernas renar fick stanna kvar på udden tills nästa dag när det skulle bli mjölkning och märkning. Ett par av renskötarna stannade med renarna under natten för att vakta dem medan de övriga gick tillbaka till vistet för att vila inför nästa dag.

Udden används också i modern tid, senast i slutet av 1980-talet då samebyn hade in renarna för kalvmärkning.

JEARTAN (JÄRTANDALEN)

Ordet *Jeartan* betyder oframkomlig, eländig och oländig terräng.

Några kilometer öster om vistet *Sluvven* låg ett mindre viste som kallades *Jeartan*. Vistet låg utefter den gamla stigen mellan Noffeldaelie och *Sluvven* i en dalgång i skogen med en bäck strax intill. Bland annat Pål Zakrisson, som kom till Idrefjällen 1829, lär ha haft kåtor i *Jeartan*. Enligt Ernst Manker fanns det gamla renhagar samt rester av en torvkåta och palissadhage i *Jeartandalen*, men vid hans besök 1943 var vistet helt övergivet. Det finns uppgifter om det skulle ha funnits en njalla (en bod som stod på en stolpe) i närheten av vistet. I dag syns lämningar efter åtminstone två torvkåtor varav en med byggnadsrester kvar, stengrunder efter förrådsbodan samt flera mindre stenrösen.

Udden i *Sluvvenjaevrie*. Foto: Martina Jonsson.

JAKOBSHÖJDEN

I björkskogen på sluttningen av Jakobshöjden vid Grövelsjön byggde Ant-Orsa och hans familj två bostadskåtor och en ladugårdskåta för ett par kor och några getter på 1940-talet. En renskötarstuga tillhörig Ol-Anta stod där redan när Ant-Orsa kom. Kåtorna är i dag restaurerade av samebyns medlemmar och används av Ant-Orsas barnbarn för att informera besökare om samer och renskötsel. På toppen av Jakobshöjden finns lämningar efter ett rengärde.

GÅEBLIEJOHKE (DIGERBÄCKEN) (GÅEBLIETJAHKE/DIGERHOGNA)

Vistet vid *Gåebliejohke* ligger på *Guevtelejaevrie* (Grövelsjöns) västra strand ungefär en kilometer från norska gränsen. I vistet bodde bland annat Ol-Anta, som var född 1886. Ol-Anta var under några år samebyns ordförande och hade senare den otacksamma uppgiften att bevaka gränsen till Norge för att förhindra norska renar att komma in på svenskt område.

Enligt uppgift av Elvin Persson i Storsättern 2013 fanns det tre kåtor vid *Gåebliejohke*. I vistet fanns också en »köttgäll«, alltså en träställning med en plåt uppbyggd mot en tall.

Ställningen var byggd med klykstänger och hade en stege. Den användes för att hänga upp kött. På en stock från en av kåtorna fanns flera inskriptioner. Stocken togs ner till byn på 1970-talet, men var den finns nu är okänt. Kåtorna byggdes inte av Ol-Anta utan de fanns där redan tidigare.

Vid vistet finns i dag en nedrasad klykstängskåta, lämningar efter ytterligare en kåta samt resterna efter en förvaringsbyggnad. Från kåtaplatsen går en liten stenröjd stig ner till bäcken där det finns några kallmurade förvaringsanläggningar för mjölk och kött.

Intill kåtalämningarna finns två små informationsskyltar från 1982:

OL ANDERSAS KÅTOR

Ol Andersa hade kåtor också i Hävlingskällorna och Slugufjälls lappläger. Under slutet av sin levnad hade Ol Andersa uppsyn över svenska och norska renars förbjudna vandring över riksgården.

LÅT KÅTALÄMNINGARNA VILA I FRID

Inskriptioner i kåtan:

Denna kojjan är färdigbyggd den 20/9 1889

Anna Margareta Torgil Persson

Olof Jakobsson Grövelsjön 1889

Ole Anders m.fl. otydbara

NOFFELDAELIE (HÄVLINGSKÄLLORNA)

Noffeldaelie är ett gammalt sommarviste där flera av idresamerna genom tiderna haft kåtor och renvallar. Det finns många lämningar från trädgränsen ned till strandkanten, men i dag syns inte längre boplatserna vid strand-

Förfallen bostadskåta i Gäblejohke.

Foto: Ewa Ljungdahl.

kanten. De äldre samerna berättade att länsstyrelsens stugor är byggda på de boplatserna.

Ernst Manker från Nordiska museet besökte Idre lappby 1943 i samband med sitt arbete med att dokumentera de svenska fjällsamebyarna. Olof Andersson, Ol-Anta, var Mankers följeslagare och sagesman och visade det gamla vistet vid *Noffeldaelie*. Terrängen beskrevs som ganska jämn och långsluttande ner mot sjön. Gles björkskog med enstaka gamla tallar omgav vistet. Tätta bestånd av unga björkar visade att flera kåtplatser och renhagar inte varit i användning på många år och var övergivna sedan länge. Ett flertal kalkällor har gett platsen dess namn. I vistet fanns kåtatomter spridda över ett stort område och tre kvarstående torvkåtor, alla med bågstångskonstruktion. De tre kåtorna tillhörde:

- Jonas Persson, Jo-Persa. När Persson hade lämnat kåtan togs den i bruk av Svenska Turistföreningen (STF) och 1943 var den ännu i gott skick. Kåtan stod sedan oläst så att

Stolpbod från Noffeldaelie 1912. Foto: Karl-Erik Forslund, Dalarnas museum.

turister kunde övernatta där. 1969 var kåtan förfallen och brändes ner av STF, vilket kan tyckas vara besynnerligt.

- Zakarias Jonssons kåta. Senast var den bebodd av familjen Olof Hansson Kant, men den var 1943 sedan länge övergiven och helt förfallen.

- Ol-Antas kåta som var den enda som 1943 brukades av samer. Det var bara vid hans kåta som det fanns några förrådsbyggnader kvar. Här fanns en getkåta och en stång – balka – mellan ett par träd för vädring av kläder med mera. Nära kåtan fanns en källargrop och en håla där ägaren hade ett vedförråd.

En förfallen renhage i vistet hade använts för skiljning, kalvmärkning och mjölkning. Den var i det närmaste rund och 60–70 meter i diameter. Runt hagen fanns fortfarande rester av en palissadhage vid Mankers besök. Stora mängder avsågade renhorn visade att hagen även hade använts vid kastning av rentjurarna. Hagen hade varit i bruk sista gången 1920. Enligt Manker fanns det även *en mängd gamla kåtatomter* i vistet. Ungefär en kilometer norr om vistet hade han uppgift om att det hade stått en njalla, enligt ej bekräftade uppgifter med ett årtal från 1600-talet inskuret i huvudbjälken.

I vistet fanns också en skolkåta. Enligt Ol-Anta byggdes kåtan av Jon Jonasson Fjällgren. Först stod den på en backe i närheten av Jo-Persas kåta, men sedan flyttades den en bit närmare Hävlingen där den stod vid stigen mellan Jo-Persas kåta och båtsladan vid *Noffeldaelie*.

Noffeldaelie har varit ett stort viste med mycket aktivitet vid olika tidpunkter, det ser man inte minst genom att det finns ett stort antal lämningar som till exempel kåtaplats, bodar och renvallar i området. Man har i dag hittat nio boplatser, men man kan inte bortse från att det kan finnas betydligt många flera.

I dag har samebyn ett rengärde och en kåta vid *Noffeldaelie*, vilket visar att platsen fortfarande är strategisk för renskötsel.

GÅETIETJAHKEN (HÅGNLÄGRET)

Gåetietjahken (Hågnlägret), som också kallades Storvättehogna eller bara Storhogna efter fjället med samma namn, användes längre tillbaka som sommarviste. Vistet är inte använt sedan 1930-talet när den gamla lappbyn upplöstes. När Ant-Orsa och hans familj flyttade in 1937 byggdes två nya kåtor nära det gamla vistet. I Ant-Orsas viste finns fortfarande en kåta kvar, den andra flyttades till *Rovje* mycket senare av Ant-Orsas söner. Liksom i vistet vid *Noffeldaelie* skriver Man-ker att det fanns en mängd gamla kåtatomter även här.

Under ett utredningsarbete 1913 gjorde jägmästare Eric von Sydow en rundresa bland samebyarna. Ett syfte med besöken var

En boplatser som är relativt nyligt övergiven. Foto: Jannie Staffansson.

Martina och Erika Jonsson registrerar en *boerne* (mjölkgrup). Foto: Jannie Staffansson.

avgöra hur »lapskt« samerna levde. Intensiv renskötsel, att bo i kåta, klä sig i kolt och i övrigt leva traditionellt var eftersträvansvärt eftersom man då var opåverkad av bondekulturen, ansåg von Sydow. En av de platser som fick besök var vistet vid *Gåttetjahken*. Vistet bestod då av fyra kåtor och en mjölknings-

hage. *Det hela gjorde ett lapskt intryck! Tog in hos ordningsmannen Jon Jonasson (senare Fjällgren) då 46 år gammal. Denne kom strax efteråt hem från renskogen, där han och sonen samlat renar och mjölkat, så att de hade med sig en hämtare hem. Om Idresamerna skrev von Sydow att de tycktes vara fullgoda renskötare, så länge*

Förfallen kåta vid Gåetietjahken, som från början tillhörde Jonas Mårtensson och senare övertogs av Jonas Persson, Jo-Persa. Framför resterna av kåtan står Olof Andersson, Ol-Anta. Foto: Jamtli bildbyrå.

det nu kan räcka. Ingen av dem har hus, endast en har häst och stall (Thomasson 2002). I *Gåetietjahken* finns många lämningar efter äldre tiders renskötsel vilket berättar om en omfattande och intensiv aktivitet.

LAPPVOLLEN

Vid Västra Barfredshåga finns en gräsbeväxt glänta i skogen som kallas för Lappvullen. Gläntan korsas av en markerad vandringsled och där finns ett vindskydd. Folktraditionen på orten sätter platsen i samband med samer och renskötsel, men inga lämningar efter

samisk verksamhet hade registrerats före 1997. Då gjordes ett besök på platsen i samband med ett dokumentationsarbete av samiska kulturlämningar i *Eajran Sijte*. Vid besöket hittades en äldre härd och en mindre stensamling.

1998 gjordes en arkeologisk undersökning av de båda lämningarna. När markvegetationen togs bort visade det sig att härden var omgärdad av sexton stenar. Innanför kantstenarna fanns en stenpackning och kol, sot och enstaka brända ben. Intill härden påträffades en borr (tränavare), en järnlänk, en blykula, en blysmälta och ett knivfragment. Härden

Barktäkt. Foto: Erika Jonsson.

har legat i en samisk kåta. Några meter ifrån härden hittades rester efter en mindre stengrund som antagligen har utgjort fundament till en förrådsbod. Intill stengrunden hittade arkeologerna en avklippt dansk skilling från år 1771 och en bronsknapp.

Utifrån fynden kan man anta att härden användes någon gång under tiden 1600- till 1800-talet. Blykulan anger en bakre tidsgräns eftersom blykulor till lodbössor började användas mer allmänt under 1600-talet. Myntet från 1771 ger ytterligare vägledning, men boplatsen kan naturligtvis ha använts långt

Stenar har röjts från *aevtie* (mjölkkningsvallen).
Foto: Jannie Staffansson.

innan myntet hamnade där. Den öppna marken med gräs och örter intill härden och bodgrunden har säkerligen använts som rengärde och mjölkkningsvall. Det lokala namnet, Lappvollen, syftar på den gamla renvallen (Aronsson och Hedman 1998: Rapport över dokumentation av lämningar efter ett samiskt viste vid Lappvollen, Floåsen 20:13, Idre socken, Dalarna län).

OLÅN

Olån rinner från *Goebletjahke* (Digerhogna) på norska sidan Saepmie ned mot Storsäteren. Sydväst om Grövelsjön intill Olån finns en stor plan yta där det växer gräs, örter, enbuskar och några björkar. Platsen är sedan länge registrerad som ett rengärde eller renvall. Flera turistleder går intill och över renvallen, och där finns både eldstäder och tältplatser. Strax söder om renvallen finns ett vindskydd.

Vid inventering 2011 hittades en förvaringsanläggning uppbyggd av stenar i en sluttning, en kallkälla samt en härd från en kåtatomt intill renvallen. Härden är omgiven av kantstenar och ligger i kanten av en vältrampad turiststig. Härden var svårt skadad av stigen, och kol och sot hade eroderat fram i markytan. Länsstyrelsen i Dalarna beslutade 2013 om en mindre arkeologisk undersökning av härden för att säkra eventuella fynd innan den blev ytterligare förstörd. Datering av en liten enkvist från härden visade att kåtan hade använts någon gång mellan mitten och slutet av 1800-talet. Inga föremål som hade samband med härden eller kåtan kunde

En svårt skadad *aerne* (härd) från en kåtatomt i vistet vid Olån. Foto: Ewa Ljungdahl.

upptäckas på den söndereroderade yta som ursprungligen hade utgjort kåtans golvyta.

Det är okänt vilka renskötare som bodde i kåtan vid Olån och mjölkade sina renar på renvallen, och något samiskt namn på vistet är ännu inte känt. Den enda kända uppgift som finns om platsen är berättad av Bengt Jakobsson på Grövelsjögården (född 1938), vars morfars far Jakob Estensson hade berättat att det fanns ett mjölkningsgärde vid Olån vid mitten av 1800-talet. Gärdet var omgärdat av en palissadhage, och intill gärdet hade man rökeldar för att hålla insekterna borta från renarna. I Bengt Jakobssons barndom fanns det kvar lämningar efter palissadhagen.

SÄRHVE (ÖVRE HÅGÅDALEN) OCH STÖÖHKEGE (YTTRE HÅGÅDALEN)

Under vår och höst har *Stööhkege* och Fjätdalen alltid passerats av renar på väg mellan sommar- och vinterland. Stora fångstgropssystem visar att renarna längre tillbaka vandrade längs samma stråk som idag. Det är därför inte så konstigt att det har funnits flera visten i trakten. Hur gamla de är vet vi inte, men de fanns där före nybyggarna.

Enligt traditionen var det flera invånare från Hede som flydde mot de nästan obebbyggda gränstrakterna i sydväst under den så kallade Balzarfejden 1611. Härjedalen och övre Dalarna tillhörde Norge på den tiden, men svenskarna ville ta tillbaka landskapen och det utbröt krig. Under färden rastade de flyende Hedeborna några nätter i ett sameviste vid *Särhve*. En av kvinnorna födde ett barn i vistet, men avled av barnsängsfeber och begravdes i den steniga marken under fjället.

Gammalgården i *Särhve*, som liksom många nybyggen togs upp på renvallar där samerna hade mjölkat vajorna. Foto: Jannie Staffansson.

Täkten till nybygget *Särhve* som togs upp ungefär 1815 hade tidigare använts som renvall av samerna. Enligt sägnen brändes gården ner tre gånger av samerna, som inte ville ha nybyggare i fjället. Men med tiden accepterade man varandra och relationerna blev förhållandevis goda och man hade ömsesidig nytta av varandra.

Samerna vistades ofta i området runt *Stööhkege*, speciellt under vår och höst. Längst stannade de om våarna. Efter vårskiljningen sov de ofta på golvet i stugan på *Särhve*. De hade sina egna förråd, visthus och köttbjör-

kar vid gården. Olof Andersson, Ol-Anta, brukade bo i ett uthus på gården när han inte var uppe vid *Sluvven*. En av nybyggarna på *Särhve* var för övrigt far till en av samekvinnornas barn, något som var mycket ovanligt.

I en gammalstuga, »Lappstugan«, på *Stööhkege* bodde samerna ibland på vintrarna så länge det gick att elda i spisen. Oftast var det »Jo Persfolket« som bodde där. Och på övervåningen i det större huset bodde Jo-Persa och hans fru Maria några vintrar medan de ännu orkade ta sig till *Sluvven* på somrarna.

Kalvmärkning vid *Kræutan jaevrie*. Foto: Benny Jonsson.

ÖVRIGA KULTURMILJÖER OCH UPPGIFTER OM ÄLDRE KULTURMILJÖER

Finnvallen. Enligt många uppgifter ligger den så kallade Finnvallen, ett gammalt ren-gärde, väster om Lövsåsen (Ljung 2004).

Hällsjön och Storån. I området runt norra delen av Hällsjön och längs med Storån finns både gamla samiska boplatser och fångstgropar. Anders Olssons, Ant-Orsas, familj byggde sitt första hus vid Storån nära Hällsjön när de flyttade till Idre på 1930-talet, något som tyder på att det är en strategisk

plats för renskötsel. Grunden till huset står ännu kvar. Enligt muntliga uppgifter ska det finnas ett gammalt viste närmare Hällsjön.

Kræutan jaevrie (Grötvallsjön). Vid *Kræutan jaevrie* finns det en kalvmärknings-hage som i dag även används om hösten. Nära norska gränsen ligger en renvaktarstuga som användes för att hindra renarna från att gå över på norska sidan. Stugan är belägen vid en gammal boplatz där man har mjölkat och nyttjat som övernattningsplats under kortare tider.

Nadden vid Grövlan. Öster om Grövlan, nära slutet på Naddenvägen, finns två kåatomter. Båda kåatomterna, från en tält- respektive torvkåta, undersöktes år 2000. På den ena kåatomten låg rester efter klykstänger. Kåatorna bedömdes vara ungefär hundra år gamla utifrån datering av klyktängerna. Kåatomterna var otydliga och saknade tydliga eldstäder med kol (Wennstedt Edvinger, B. 2004). Utifrån muntliga uppgifter från bofasta renskötarna kring Grövlan med renarna i flera perioder i början av 1900-talet. Men renarna betade av böndernas myrhöstackar

vilket ledde till konflikter, och samerna skulle ha slaktat ner hela renhjorden, vilket tog en hel vinter. Uppgifterna säger att renskötarna bodde i tillfälliga kåtor vid Grövlan under den vinter när renarna slaktades. De kåatomter som undersöktes 2000 skulle mycket väl kunna vara lämningar efter dessa kåtor. Att det rörde sig om kortvariga bosättningar stöds av att lämningarna var otydliga och saknade tydliga eldstäder. Vid en inventering inför avverkning 2015 påträffades en sedan tidigare okänd härd, som med största sannolikhet har legat inne i en kåta. Härden

Den nyupptäckta härden nära Nadden. Foto: Ewa Ljungdahl.

Fångstgrop på kalhygge. Foto: Jannie Staffansson.

ligger några hundratals meter nordöst om de undersökta kåtatomterna vid Nadden. Kanske hade kåtan samband med utslaktningarna runt år 1900, men den kan även ha en helt annan bakgrund. I området finns många fångstgropar (Ljungdahl 2015).

Tälbäcksdalen/Tärräcksdalen. Här ska det ha funnits ett viste där enligt uppgift från Ol-Anta han själv hade bott i sin ungdom (ungefär år 1900) tillsammans med sin mor Elin Pålsdotter. I en annan kåta bodde Olof Klemetsson, Jonas Hansson och Jonas Mårtensson. I en tredje kåta bodde Stor Jonas (FMIS). Vistet ligger mellan *Gealtan* och Hällsjövälen.

REFERENSER

- FMIS (Fornminnesregistret) Riksantikvarieämbetet.
- Ljung, T. 2004. Ödebygdsminnen. Berättelser och människor nord i marken. Länsstyrelsen i Dalarna.
- Ljungdahl, E. 2015. Kulturmiljöutredning avseende samiska kulturlämningar i Idre. Rapport Gaaltije).
- Wennstedt Edvinger, B. 2004. Kåtatomter vid Grövlan i nordvästra Dalarna. Rapport Jämtarkeologi.

Viktigt att tänka på – kulturmiljölagen

Äldre lämningar efter samisk verksamhet är liksom alla andra fornlämningar skyddade enligt Kulturmiljölagen (SFS 1988:950). Lagskyddet innebär bland annat att ingrepp i fornlämningen; att förändra, täcka över eller ta bort, kräver tillstånd från länsstyrelsen. Skyddet gäller även ett område omkring fornläm-

ningen. Lagskyddet gäller automatiskt, det behövs alltså ingen särskilt beslut för att det ska träda i kraft. Exempel på vanliga fornlämningar i samiska miljöer är kåtatomter, renvallar, härdar, mjölkgropar, bengömmor, gravar och offerplatser.

En kåtatomt är en lagskyddad fornlämning. Foto: Ewa Ljungdahl.

Visa respekt för rennäringen

Turismen i dag påverkar renskötselns genom störningar i vårt arbete och som stress på renen. Samebyn försöker samverka med turismen och minska störningen på renen, och du som turist kan också hjälpa till genom att tänka på följande:

Det är enligt 94 § rennäringslagen förbjudet att störa eller flytta renar, så om du ser renar på din färd, sätt dig ner, stäng av eventuellt motorfordon och låt renarna passera innan du fortsätter. Ha din hund kopplad. Renarna lever av naturbete och de behöver betesro.

Om du ser eller hör renar i området låt dem då vara ifred. Om du hör bjällror, spring inte dit, gå hellre åt andra hållet. Renar är djur som är känsliga för stress och även om renarna i *Eajra* är vana vid turister så är vissa tider speciellt känsliga, till exempel när det nyligen har varit angrepp av rovdjur i hjorden, under kalvningsperioden och vid blåsiga dagar. Renarna tillhör kulturlandskapet och vi är glada över att ni kan njuta av deras närvaro, men de är inte där enkom för att fröjda besökare i området.

Tänk på att vara en god turist i våra hem, och på vår arbetsplats!

SAKER ATT TÄNKA PÅ:

1. När du utför dina behov, gör det inte i närheten av stigen. Gå bort en bit och sätt dig och lägg en sten på dina lämningar.
2. Utför under inga omständigheter dina behov i vattendrag!
3. Plocka alltid med dig ditt skräp, ser du någon skändares skräp, ta då med dig det!
4. Tälta gärna, men undvik att slå upp ditt tält för nära renskötarens bostad.
5. Foton är trevliga minnen, men det är inte alltid vi önskar bli fotade. Tänk på det när ni går förbi där vi arbetar.
6. Håll koll på vilka stugor som ägs av STF och kan nyttjas av er och vilka stugor som är renskötarens. Det är inte alltid vi uppskattar att okända personer öppnar dörren.

Tack på förhand!

BILAGA

Pål Zakrisson (f. 1812) kom från Mellanskogsfjäll i Frostviken tillsammans med sin hustru Elin »Ella« Olofsdotter (f. 1817) från Klumpvattensfjell hade flera svärsöner; Jonas Hansson Fjällner, Jonas Mårtensson Ringdal, Lars Andersson Holm, Anders Persson och Olof Hansson

Några samer som tidigt bedrev renskötsel i Idre var Mårten Andersson Ringdal, en norsk same som var far till Jonas Mårtensson Ringdal (f. 1845), och Jonas Jonasson från Härjedalen som kallades för »Madam Jonas«. Han hade kåta vid *Noffeldaelie* där också Kristian Jonasson höll till om sommaren. Dessutom var det en man som kallades för »Middagsklumpen« och en kvinna med okänt namn som hade två drängar som skötte hennes renar, som enligt 1919 års lappkommité hade bedrivit renskötsel i *Eajra*. Enligt muntliga källor ska alla utom Mårten ha blivit bortjagad från Långfjället av bönderna och bosatt sig i Nässjödalen. »Madam Jonas« och hans fru Malin bosatte sig i Fjätdalen och levde av fiske sedan de tvingats sluta med renskötseln på grund av konflikter med bönderna. Efter dem lär Nils Jonson Fjällberg ha nyttjat *Långfjället*.

Nils Jonasson Fjällberg (f. 1814) och hans fru Sigrid Maria Jonsdotter (f. 1822) från Jämtland hade en dotter, Elisabeth Maria, som gifte sig med en bror till Jonas Mårtensson Ringdal.

När Idre lappby bildades 1889 fanns följande samer i lappbyn:

- Pål Zakrisson (1812–1889) med hustrun Elin »Ella« Olofsdotter (1817–1890) och deras döttrar:
 - Sigrid Pålsdotter (1835–1904). Hennes första man var Anders Nilsson (död 1863). De fick två barn som båda dog unga, Pål och Elin. Sigrid gifte sedan om sig med Jonas Mårtensson Ringdal (1845–1929) och fick med honom dottern Maria Jonasdatter Ringdal (1878–1951) och sonen Anders som dog ung.
 - Elin Pålsdotter (1843–1917) och hennes man Anders Persson (1840–1891) från Storsjöfjäll med barnen Pål (1877–1892), Helena (f. 1881), Per (dog som spädbarn) och Olof Andersson »Ol-Anta« (1886–1959).
 - Malin Pålsdotter (1845–1898) och hennes man Lars Andersson Holm (1844–1911) och döttrarna Elin (f. 1872), Brita (f. 1877) och Sigrid, (f. 1868).

- Brita Pålsdotter (1847–1887) gifte sig med Olov Hansson Fjellner. När Brita hade dött gifte Olov om sig med Britas syster Malins dotter Sigrid.
- Maria Pålsdotter (1849–1932) och hennes man Jonas Hansson Fjellner (1852–1913). De fick en dotter som dog ung.
- Anna Pålsdotter (1855–1930) gifte sig med Jonas Jonsson Renhuvud, och fick barnen John, Anna Brita och Lucia.

I samebyn fanns även:

- Torkel Hansson Fjellner (f. 1848),
- Mårten Andersson Ringdal (f.1816).
- Maria Magdalena Hansdotter (f.1858) och hennes man Olof Klemensson (f. 1847). Olofs barn med första hustrun: Märit (f. 1879), Eva (f. 1877), och med Maria Magdalena: Axel Wilhelm (f. 1886) och Karin (f. 1888), Maria Kristina och Elisabeth.
- Hans Olofsson Kant (f. 1825) och hans hustru Anna Sofia Jonsdotter (f. 1839) och deras barn Olof (f. 1861) och Lucia Matilda (f. 1863).

Man kan fundera över vart alla dessa människor tog vägen. Nedan berättas lite om deras öden.

Sigrid Pålsdotters barnbarn Maria Jonasdotter Ringdal fick en dotter, Sigrid Junetta, och gifte sig sedan med Martin Nordfjell i Storvallen (Mittådalen). Efter Sigrid Pålsdotters död fick Jonas Mårtensson en son med Maria Willenfeldt, Nils Edvard Willenfeldt.

Helena Andersdotter var dotter till Elin Pålsdotter och Ander Persson och syster till Ol-Anta. Hon hade två barn, Paul och Anders Emanuel. Anders Emanuel gifte sig med Märet Lucia och flyttade till Storvallen (Mittådalen).

Ol-Antas farbror Torkel Persson vistades en tid i Idre och fick en son, Petri, i *Eajra* 1892, men flyttade sedan tillbaka till Storsjöfjäll.

Maria Pålsdotter och hennes man Jonas Hansson Fjellner bedrev renskötsel till 1900-talet och bodde kvar i *Eajra* som fiskare till 1912. Då flyttade de till Fjällsjön (senare kallat Kärringsjön) i Härjedalen. Efter makens död flyttade Maria till samernas ålderdomshem Fjällgård i Undersåker.

Anna Pålsdotters dotter Anna Brita gifte sig med Jonas Jonsson Renhuvud. Deras son Jon är morfarsfar till Angelica, Ejvin och Marika Renhuvud som numera är verksamma inom *Eajran Sijte*. Peter Andersson i samebyn är deras far.

Lars Andersson Holm kom från en välkänd familj i Röros och var son till Anders Larsson Holm. Han kom till *Eajra* 1865 som dräng. Lars gifte sig med Malin Pålsdotter 1869 och de bodde i *Sijlenvaartoe* på andra sidan Grövelsjön under sommaren. 1896 flyttade de till Röros en tid, troligen på grund av konflikter. De båda dog i Valdalen där Lars hade sina betesmarker under kalvningstiden. Malin och Lars dotter, Sigrid Larsdotter Holm (1868-1943), gifte sig med sin moster Brita Pålsdotters man Olov Hansson Fjellner (1848-1921) som hon fick barnen Hans Axel, Lars Herman och Karin Magdalena med. De försökte bedriva renskötsel både i Tännäs sameby och i Röros. Dottern Karin gifte sig med en svensk man i Grundhån, Sven Dahlberg, och fick sonen Mats Dahlberg. Olov Hansson Fjellner bedrev först renskötsel men levde sedan enbart av fiske.

Syskonen Jonas Hansson Fjellner, Olov Hansson Fjellner, Torkel Hansson Fjellner och Maria Magdalena Hansdotter var alla verksamma i *Eajra*, vilket inte är så konstigt eftersom deras morfar hade bedrivit renskötsel här före dem. Maria Magdalena var gift med Olof Klemetsson. Torkel arbetade som dräng både i *Eajra* och i Tännäs. Syskonen Hansson Fjellners faster Anna Lovisa är Tomina och Gabinus Ripas mormors farfars mor. Tomina och Gabinus är barn till Mikael Andersson, som nu är verksam inom samebyn. Syskonen Hansson Fjellners mor hette Karin Jonasdatter (f.1819) och deras far Hans Olofsson (1822-1886). Hans var son till Olof Torkelsson (f.1794) och Maria Hansdotter (f.1793). Karins far var den omtalade Jonas Jonasson (1792-1833), även kallad »madam Jonas«. Han fick flera barn med Karins mor Malin Jonasdatter (f. 1777), så »madam Jonas« var alltså morfar till syskonen Hansson. »Madam Jonas« dog tyvärr relativt ung, endast 41 år.

År 1910 fanns i samebyn även:

Olov Klemetsson (1847-1923) som föddes på Rutfjället i Härjedalen och först gifte sig med Märet Hansdotter (1847-1882). Märet *bortkom och återfanns på fjället död*. Tillsammans fick de barnen Eva (f.1877) och Märet. Eva gifte sig med Jonas Pedersen Middagsfjell från Norge och bosatte sig i Gröndalen och Märet gifte sig med Halvar Persson från Norge och bosatte sig i Fjällsjön (Kärringsjön). På sin 70-års dag 1947 blev Eva belönad med den norska frihetsmedaljen eftersom hon hjälpte så många flyktingar över gränsen söder om Skarsåsen när Norge var ockuperat av tyskarna under andra världskriget. Olov Klemetssons andra hustru var Maria Magdalena Hansdotter (1858-1939). Olov och Maria fick åtta barn varav flertalet dog i *Eajra*. Men de fick behålla döttrarna Maria Kristina och Elisabeth. Maria

Kristina gifte sig med Anders Nilsson Nordfjell från Hotagen och bosatte sig i Gröndalen. Elisabeth föddes i Hågådalen och Jo-Persa blev hennes fader. Hon gifte sig med Torkel Persson från Sösjö sameby.

Sakaris Benedikt Jonasson (f. 1870) gifte sig med Maria Jönsdotter. Sakaris föddes i Hotagen, Han mor hette Sigrid, och Pål Zakrisson var hans morbror. De fick barnen Jon som dog ung, Jöns Mattias (1909–1965) och Sigrid Maria (1912–1956). Sakaris och sonen Jöns var dräng hos Jo Persa. 1920 flyttade familjen till Tännäs, och Sakaris Benedikt dog i Ränningsvallen.

Olov Hanson Kant (1861–1926). Hans far arbetade som dräng i *Eajra*. Olov gifte sig med Elin Larsson Holm (1872–1927) som var barnbarn till Pål Zakrisson. Olov och Elin bodde i *Eajra* och fick tio barn. Många av dem dog unga: Hans Axel, Lars Teodor, Melker Emanuel, Jon och Anna-Matilda, Maria och Jonas. Maria dog i Falun, Jonas i Tännäs och de övriga i *Eajra*. Jons dotter Märet Lucia gifte sig med Anders Emanuel Andersson som var Helena Anderssons (Ol-Antas syster) son.

Jonas Lorentz Mårtensson (1865–1952) med hustrun »Lill-Brita« Nilsdotter Fjällsten (1871–1963) och dottern Sigrid Magdalena (f. 1910 i *Eajra*) vistades även i *Eajra* tidigt på 1900-talet. »Lill-Brita« lär ha varit en riktig krutkvinna. Hon förlorade flera barn i tidig spädbarnsdöd, men fick behålla Sigrid. Det sägs att när Sigrid föddes i Sluen var hon förlamad, men mirakulöst bättrade hon sig.

Jonas Persson, Jo-Persas (f. 1848 i Herkelfjäll) föräldrar var Per Larsson och Anna Olofsdotter (f. 1822) från Hotagen, Anna var syster med Elin som gifte sig med Pål Zakrisson. Jonas gifte sig med Maria Kristina Andersdotter (f. 1852) från Vinklumpsfjäll. Hon var dotter till Anders Påls-son och Märta Nilsdotter. Deras fosterson Nils Nilsson Rutfjell (f. 1895 i Norge – död 1970 i Funäsdalen) gifte sig med Sigrid Junetta Rutfjäll, född Jonsson, som var nomadlärarinna i Storsvallen/Mittådalen. Sigrid var i Idre på 1920-talet, det vet vi tack vare en dikt hon lämnat kvar på en vägg i en kåta i Slugufjäll. Kanske var det just om kärleken till Nils hon skrev? Tillsammans fick de sonen John.

1921 kom Nils Andersson Nordfjäll, (f. 1873), med sin hustru Märta Junetta Mårtensdotter och deras två äldsta söner till Idre efter att ha varit i Tännäs några år. Den äldsta sonen Anders arbetade som dräng hos Jo Persa. Jo Persas hustru Maria Kristina Andersdotter var syster till Nils Andersson Nordfjäll.

BUERIE BÅATEME

Välkommen till *Eajran Sijte* (Idre nya sameby)
och det samiska kulturlandskapet!

I broschyren får du läsa om samebyns historia,
levande och övergivna kulturmiljöer samt
om möten mellan samer och turister.

Framtiden. Foto Tuva Lundberg.

[saknas] LOGOTYP
Eajran Sijte

[saknas] LOGOTYP
Länsstyrelsen Dalarnas län

Skrifter utgivna av Gaaltije 27

ISBN 978-91-985130-2-8 · ISSN 1650-3503